

HET Gnadenenthal

EEN GESCHIEDENIS VAN
HET HUIS EN ZIJN BEWONERS

Pia van Wijnbergen-van Hövell tot Westerflier

Het Gnadenthal

HET GNADENTHAL

*Een geschiedenis van het huis
en zijn bewoners*

PIA VAN WIJNBERGEN-VAN HÖVELL TOT WESTERFLIER

Hilversum
Verloren
2025

Afbeelding op het omslag:
Voorkant: Litho van het Gnadenthal uit 1865, na de verbouwing (particuliere collectie).
Achterkant: Gravure van het Gnadenthal door Hendrik Spilman naar Jan de Beyer,
1745 (particuliere collectie).
Foto auteur: Fotogroep Hilversum.

© 2025 Pia van Wijnbergen
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 978 94 6455 181 5

Omslagontwerp: Els Gulpen Grafische Vormgeving, Heerlen
Opmaak: Rombus/Eva Nicole Pool, Hilversum

*This publication has been produced in accordance with the EU Deforestation Regulation (EUDR).
No part of this publication may be reproduced in any form, including use for text and datamining,
without written permission from the publisher.*

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	7
Inleiding	8

DEEL I DE BEWONERS

De voorgeschiedenis, de hof Ganswick en het klooster Gnadenthal tussen 1330 en 1590	13
Een korte schets van de machthebbers in Kleef in de zeventiende eeuw	20

Het geslacht Blaspiel

Lucas Blaspiel, een ambitieuze lakenhandelaar (1585-1668)	26
Werner Wilhelm Blaspiel, geheimraad en diplomaat in oorlogstijd (1621-1681)	30
Johan Maurits Blaspiel, bouwheer van het Gnadenthal (1660-1723)	42
Dorothea Blaspiel-von Hoff, hofdame in Berlijn (na 1676-1748)	46
Anna Margarete, de katholieke zuster van de protestantse Johan Maurits (1666-ca. 1737)	53
Het Gnadenthal staat te koop	55

De familie Cloots

Rijke kooplieden in Amsterdam en Antwerpen	59
Thomas Franciscus, erfgenaam van een groot vermogen (1720-1767)	64
Een obelisk in Xanten voor Cornelis de Pauw (1739-1799)	72
Anacharsis Cloots, revolutionair in Parijs, l'orateur du genre humain (1755-1794)	75
Alexandrine Cloots-van Daell, een weduwe met expansiedrift (1728-1797)	83
Pachters en personeel op het Gnadenthal	86

De familie Van Hövell

Arnold (1779-1867) huwt Clara de laatste Cloots, erfdochter van het Gnadenthal	93
De kinderen van Arnold en Clara (1786-1817)	100
Kleinzoon Otto, de nieuwe heer van het Gnadenthal (1841-1920)	107
Rudolf, heer van het Gnadenthal in oorlogstijd (1870-1955)	112
Victor van Hövell, de laatste bewoner van het Gnadenthal (1919-2014)	129

DEEL II HUIS EN HOF

De bouwgeschiedenis van het huis	133
Van barokke tuin naar slingerpaden	142
Het interieur	160
De schilderijencollectie	171
De St. Lambertuskerk, het mecenaat van Arnold	196
Et ego in Clivia	210
Gnadental en Geldersch Landschap & Kasteelen	218
Beleidsplan Stichting Vrienden van Kastelen 2024-2029	221
 Bijlagen	
Stambomen	225
Portrettengalerij	233
Inventarislijst 1935	247
 Literatuur en bronnen	254
Register	262
Illustratieverantwoording	271

VOORWOORD

De verhalen die mijn oom Hans van Hövell tot Westerflier vertelde over het Gnadenthal, het huis waar onze familie vanaf de negentiende eeuw woonde, maakten mij enthousiast en ik besloot om onderzoek te doen naar de geschiedenis van het huis en zijn bewoners. Het begon met een aantal boeken uit zijn bibliotheek en het familiearchief, dat bewaard wordt in het Overijssels archief te Zwolle. Daarnaast waren er dagboeken van de zusters van Hans: Ottine en Lily. Vooral de delen waarin zij hun leven tijdens de Tweede Wereldoorlog beschreven, maakten grote indruk op mij. Vervolgens deed ik nader archiefonderzoek en las alle relevante publicaties over het Gnadenthal.

De verschillende families die er achtereenvolgens woonden, geven ook een beeld van de tijd waarin ze leefden. Ik heb het boek voor mijn familie geschreven, maar ook om een stuk geschiedenis met voornamelijk oudere Duitse teksten voor een Nederlands publiek toegankelijk te maken, zodat de informatie over het Gnadenthal behouden blijft.

DANKWOORD

Dankzij de gesprekken met mijn oom Hans van Hövell over het Gnadenthal, en het onderzoek voor mijn masterthesis Kunstgeschiedenis over het gebruik van prenten met afbeeldingen van gebouwen, stadsgezichten en tuinen rondom en in Kleef als toeristische trekpleister, werd mijn plan gevormd om een boek over de geschiedenis van het Gnadenthal te schrijven.

Het is onmogelijk iedereen te noemen, toch wil ik een aantal personen in het bijzonder noemen. Ingrid Jacobs mijn editor voor haar fantastische hulp, mijn gezin Sweder, Syward, Emilie en Jan Willem van Wijnbergen voor hun hulp en enthousiasme, Louise van Hövell-Dassen (Ohé en Laak) en Ruud van Hövell (I.M.), Alexander van Hövell (Naarden), Rolof van Hövell (Rotterdam), Marie Jeanne van Hövell (Amsterdam), Joost van Hövell (Amsterdam), Kamilla van Rijckevorsel-Bistrova en Caroline van Olden-Smit. Ook dank ik de medewerkers van het Overijssels archief in Zwolle. Veel dank ben ik ook verschuldigd aan Uitgeverij Verloren, aan Thys Verloren, Eva Nicole Pool en Patricia Harsevoort.

Pia van Wijnbergen
Hilversum, voorjaar 2025

INLEIDING

De geschiedenis van het Gnadenthal begint in de veertiende eeuw met een hof genaamd Ganswijk. Eind vijftiende eeuw kregen de Augustijner monniken uit het klooster te Uedem toestemming op dat terrein een klooster te bouwen, omdat hun klooster in Uedem door oorlog niet meer leefbaar was. Het klooster Gnadenthal werd in 1590 door het Staatse leger verwoest. Het land lag vervolgens een tijd lang braak totdat Johan Maurits van Nassau de resten van het klooster gebruikte voor de verbouwing van de Zwanenburcht en zijn vriend Werner Wilhelm von Blaspiel het land verwierf. Werner Wilhelm von Blaspiel was geheimraad, minister en ambassadeur voor keurvorst Frederik Wilhelm van Pruisen.

Johan Maurits maakte van Kleef een parkstad. De zeventiende eeuw was een interessante tijd voor het hertogdom Kleef. Kleef behoorde tot Pruisen, maar lag ver van Berlijn. Toch was er veel contact, zeker op cultureel gebied. Maar de eeuw kende ook ingrijpende politieke gebeurtenissen, zoals de oorlog met Frankrijk.

Begin achttiende eeuw liet Werner Wilhelms zoon Johan Maurits von Blaspiel het slot Gnadenthal bouwen op het terrein dat zijn vader had aangekocht. Evenals zijn vader had Johan Maurits politieke ambities, die hem naar Berlijn brachten. Hij schopte het tot minister van oorlog, maar raakte in de problemen door zijn loslippige frivole tweede echtgenote, hofdame Dorothea Henriette von Hoff. Zij moesten daarom terugkeren naar Kleef.

Toen beide echtelieden gestorven waren, werd het Gnadenthal verkocht aan de Amsterdamse koopman Thomas Cloots. Welke drijfveren had hij om in 1748 naar Kleef te verhuizen? In Kleef hadden in die tijd grote veranderingen plaats. Het werd een mondain kuuroord en een heel ander Kleef dan een eeuw ervoor. Cloots vestigde zich op het Gnadenthal en ging er als een edelman wonen. Een van zijn kinderen koos ervoor om in Parijs te rentenieren, maar werd al snel een fanatiek revolutionair. Deze Jean Baptist ging zich Anacharsis noemen, *l'orateur du genre humain*. In de uit Kleef afkomstige kunstenaar Joseph Beuys vond hij eeuwen later een bewonderaar. Waar kwam zijn grote interesse voor Cloots vandaan?

De familie Cloots werd helaas gedecimeerd, velen overleden aan tbc. De weduwe Cloots besloot zich nu in te zetten voor uitbreiding van het landgoed Gnadenthal, en ze kocht het ene perceel na het andere. Haar dochter Clara trouwde met Arnold van Hövell. Voor hen werd het grondbezit en het beheer ervan belangrijk. Wat was de reden voor deze expansie? Was het wellicht omdat de katholieke adel geen belangrijke ambten kon vervullen? Was dit een manier om aanzien te verwerven? Arnold financierde tevens de

bouw van een nieuwe kerk in Donsbrüggen. Waarom deed hij dat? Het zijn vragen die mij bezighielden en -houden.

Arnolds vrouw en zijn kinderen stierven jong; hij bleef over met drie kleinzoons, die de drie takken van Hövell zouden vormen. De oudste kleinzoon Otto werd heer van het Gnadenthal. We volgen de familie tot na de Tweede Wereldoorlog die ook op het Gnadenthal grote impact had.

In het tweede deel van dit boek beschrijf ik het slot Gnadenthal, de bijgebouwen, het interieur, de schilderijencollectie, de tuin, de St. Lambertuskerk, het personeel en de pachters. Dit boek geeft een beeld van de geschiedenis van een landhuis en zijn bewoners in turbulente en minder turbulente tijden.

Aan het eind van het boek heb ik enkele bijlagen opgenomen: de genealogieën van de families en van de vorsten van Brandenburg, een portrettengalerij van de families, gebaseerd op documentatie van het RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, en de inventarislijst die in 1935 na het overlijden van Josephine is opgemaakt.

DEEL I
DE BEWONERS

DE VOORGESCHIEDENIS, DE HOF GANSWICK EN HET KLOOSTER GNADENTHAL TUSSEN 1330 EN 1590

Wie tegenwoordig van Kleef naar Donsbrüggen rijdt, passeert na de Tiergarten het slot Gnadenthal.¹ Vrijwel op dezelfde plaats als het huidige Gnadenthal bevond zich het hof Ganswijk (Ganswick). We kennen de voorgeschiedenis van het Gnadenthal uit een aantal oorkonden die refereren aan het goed Ganswijk. Voor de Tweede Wereldoorlog had het Gnadenthal een waardevol archief met 150 perkamenten oorkonden, een paar duizend papieren oorkonden, akten, adelsdiploma's en handgeschilderde wapentafels. Helaas ging een deel ervan gedurende de oorlog verloren of werd zwaar beschadigd. De meeste perkamenten oorkonden hadden nog hun aanhangende zegels, zoals dat van de hertog van Kleef, van het Kleefse kapittel en van het klooster te Uedem. Wat rest van deze oorkonden wordt bewaard in het Overijssels archief. De vroegst bekende oorkonde 'Uberschrift van den Goide Ganswick' stamt uit 1330. Gerart Asinet verkocht zijn goed te Hanich (Ganswick) aan Henrich van Nyel² op 24 februari 1330.³ In een oorkonde van 24 augustus 1373 staat: '... in den kirspe van Donsbruggen voir den huys te Ganswic'.⁴ De volgende eigenaar van de hof Ganswijk was Arnold van Niel (Nyel); zo staat vermeld in een perkamenten oorkonde met schepenzegels van Rindern. Hij verkocht de hof en andere bezittingen in Niel en Rindern op 2 april 1448 aan Elbert van Alpen, heer van Hönnepele, drost in de Düffel.⁵

Vier jaar later, in 1452, daags voor St. Lambertus (16 september), ruilden Elbert van Alpen en zijn dochter Marie⁶ de hof Ganswick met uitzondering van de Ganswickerberg

¹ Gesproken is zowel van 'Gnadenthal' als van 'het Gnadenthal'. Overigens is de naam door de eeuwen heen op verschillende wijzen geschreven.

² Een zekere van Nyel stichtte in 1331 het altaar van de latere St. Lambertuskerk in Donsbrüggen.

³ Kopie van het vijftiende-eeuwse handschrift 67, fol 83, INA no. 6, 1902, p. 31 no. 6, Kreis Borken (Beiheft) Anholt Schloss rep. II. 'Van den Goide Ganswick'. '1330 Op sunte maysdach eyns apostols Jordaen, Herr und Richter in Ryenaren (Rindern) bekundet dass in seinem Gerichte Gerart Asinet dem Henrich van Nyel sein Gut ingen Merslant, Hanich (Ganswick) gelegen, imerseits an Henricks Land und Erbe, das auch dat Merslant heisst, verkauft hat...'

⁴ Dr. Robert Scholten, *Die Stadt Cleve, Beiträge zur Geschichte derselben, meist aus archivalischen Quellen* (1879) 340. Op een perkamenten oorkonde staat '1373 des Sonnendaeghes na S. Bartholomeusdach des h. Apostels gelobt Alart van Jamerlo als ein Saecwalt Henric van Oy, Aernt Conritson porter to Cleve, ... die 4 Mark 9 Schill. und 2 Pfen. Jahrrente die er und sein Weib Aleyd (van Waetzelar) dem Henr. Van Oy verkauft haben, to weren iaer en dach und obligirt sein Land die Crop (4 holl. Morgen) in den kirspe van Donsbrüggen voir den huys te Ganswic.'

⁵ Scholten, 1879, 343. De perkamenten oorkonde draagt het schepenzegel van Rindern. 'Mindestens behändigte er diesem durch Jan van Ophuysen am Scheffengericht zu Rindern des Dynsdaiges nae belaiken paischen 1448 alle Briefe, die er van den hauen toe ganswyck end toe nyell ind voirt meer erues ind goids bynnen den gericht van Ryneren besass.'

⁶ De Düffelt is een streek tussen Nijmegen en Kleef. De Düffelt viel aanvankelijk onder het hertogdom Gelre tot de streek in de vijftiende eeuw aan het hertogdom Kleef kwam.

met Heinrich Nyenhuys, de eerste proost van het Kleefse kapittel,⁷ tegen 53,5 morgen land (een morgen = ca. 0,8 ha.) dat de proosdij en hij persoonlijk in Niel en Mehr bezaten, onder de voorwaarde dat de daarop rustende vaste rente ter waarde van 58¼ gulden naar het Ganswickse hof verplaatst werd. Waarschijnlijk geschiedde deze ruil op aansporing van Nijenhuis, die met de koorheren van Uedem in verbinding stond.

Door deze ruil kreeg Elbert van Alpen onroerende goederen in de Düffel, het gebied waarover hij van de hertog het recht van drost verworven had; de proosdij ontving een hofstede, die dichterbij Kleef lag en onder de jurisdictie van de landsheer viel. Daarom verstrekke zowel de hertog, als leenheer, als ook het kapittel graag toestemming tot deze ruil. Hertog Johann van Kleef bevestigde in 1452 Ganswick als een vrij en allodiaal goed.

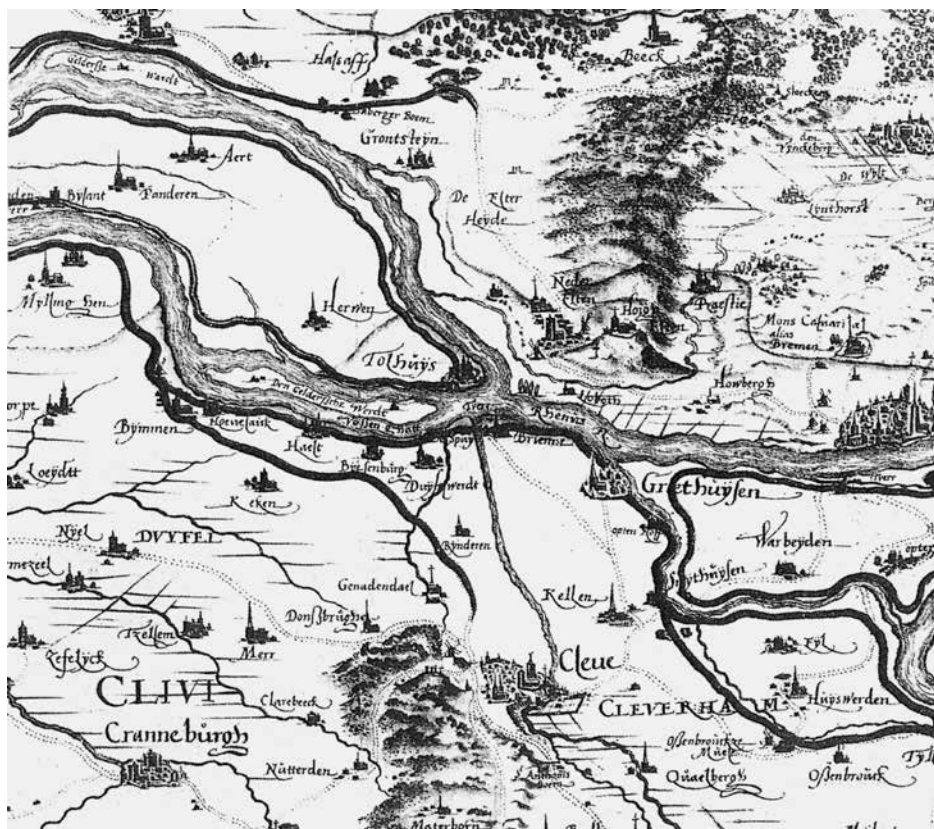
Elbert van Alpen had de hof aan het echtpaar Maes en Elizabeth (ook Lysbeth) Amb verpacht. Op 23 maart 1456 deden Maes en Lysbeth Amb bij de schepenrechtbank te Kleef afstand van de Ganswicker hof ten gunste van proost Herman van Brakel, opvolger van proost Nyenhuys, die in 1455 overleden was, tegen een schadeloosstelling van 20 gulden. Hij gaf de koorheren het goed voor 58¼ gulden in erfpacht.

De reguliere koorheren van de H. Augustinus te Uedem wilden hun klooster naar Ganswick verplaatsen of een nieuw klooster stichten. Waarom wilden de koorheren weg uit Uedem? Heinrich Raeskoop (1385-1455), proost en aartsdeken van de St. Mariakerk te Utrecht, had van zijn ouders een vervallen huis in de Viehstraat te Uedem geërfd. Hij had het huis laten renoveren en uitbreiden om er een ziekenhuis te stichten voor arbeidsongeschikte en verarmde mannen. Met toestemming van paus Eugen IV had hij bij dat H. Geest hospitaal een kapel (*sacellum*) laten bouwen. Ook zijn roerend en onroerend goed had hij deze instelling vermaakt. De stichting van het ziekenhuis moet voor 1445 geschied zijn. In dat jaar vrijwaardden burgemeester, schepenen en raadslieden naar de wens van hertog Adolf het hospitaal, de kapel en alle latere gebouwen en tevens de ingezetenen van alle diensten, belastingen en andere lasten. In 1446 kwam op de begane grond een tehuis voor twaalf oude mannen en boven kwam een Latijnse school voor twaalf studenten. Heinrich Raeskoop maakte een lange lijst van regels waaraan de studenten zich moesten houden; de regels hadden te maken met te gebruiken lesboeken, gewenste kledij en te zingen psalmen. Het huis was verboden voor alle vrouwen behalve voor de matrone van de school.

Het ziekenhuis en de school waren geen succes en Raeskoop maakte een nieuw plan. Hij stichtte ter plekke een klooster voor reguliere koorheren volgens de regel van St. Augustinus. In 1452 volgde instemming van de Kleefse landheer. Proost Raeskoop overleed kort daarna in 1455.

Tijdens de oorlog tussen hertog Jan van Kleef en hertog Adolf van Gelre in 1467 had het Kleefse land en in het bijzonder de stad Uedem enorm te lijden. Grote armoede heerste nadien. Het klooster, dat werd gesteund door hertog Johan, vroeg paus Paulus II om toestemming te mogen verhuizen van Uedem naar de Ganswickerhof bij Kleef van-

7 Dr. Robert Scholten, *Zur Geschichte der Stadt Cleve aus archivalischen Quellen* (Kleve 1905) 128 en 180. De hertog had Heinrich Nyenhuys uit Nijmegen, proost te Rees en kanunnik in Cranenburg, als eerste proost te Kleef benoemd. Hij was ook vorstelijk rentmeester; hij stierf op 7 juni 1455. In 1693 verwierf Freifrau von Blaspiel zijn graf in de kapittelkerk voor haar dochter Henriette.

Afb. 1 Kaart uit 1573 met daarop het Genadendaal, door Christian Sgroten, uit de Atlas van het graafschap Bergh (in KBR, Brussel).

wege het oorlogsgewoel, de invallen van vijanden en de barbaarsheid van de bewoners die de kloosterlingen bespotten en in hun klooster inbraken. Zowel de hertog als het kapittel stemden met het plan in. De kloosterlingen hadden alleen nog toestemming nodig van de paus. Zodra ze die vergunning middels een bul van Paulus II (1464-1471) verkregen hadden, droeg de hertog met instemming van de proost en het kapittel de hof met inbegrip van de Bant (weide) op 12 april 1469 als eeuwig eigendom over en verzekerde hen van vrijheid van taxatie en diensten, zoals de beide proosten gehad hadden tegen een jaarlijkse erfpacht van 58¼ gulden.⁸ Ten slotte gaf de hertog het nieuw te stichten klooster dezelfde vrijheid en gunsten die zijn vader het klooster te Uedem verleend had.

De koorheren verhuisden na 1470 naar de nieuwe locatie. Ze bouwden een kapel en ontgonnen de kale grond, ten behoeve van bosbouw en weidegronden. Het is niet duidelijk wanneer de kloostergebouwen klaar waren. Waarschijnlijk hadden de koorheren eerst zo goed als het ging het oude Ganswicker huis bewoonbaar gemaakt, terwijl ze tegelijk met de bouw van het klooster bezig waren.

⁸ Scholten, 1879, 344-345.

Huis Gnadenthal, een portret van een landhuis vol historie

Toen Pia van Wijnbergen een gravure vond van het Gnadenthal bij Kleef naar een tekening van Jan de Beyer, inspireerde dat haar om onderzoek te doen naar de geschiedenis van het familiehuis dat ze in haar jeugd had leren kennen. *Het Gnadenthal. Een geschiedenis van het huis en zijn bewoners* leest als een portret van de opeenvolgende bewoners: de families Blaspiel, Cloots en Van Hövell.

De familie Blaspiel bekleedde belangrijke posities aan het Pruisische hof. De Nederlandse rentenier Cloots kocht het Gnadenthal en zijn revolutionaire zoon Anacharsis leeft nog altijd voort in de kunst. De laatste familie die het Gnadenthal in de negentiende en twintigste eeuw bewoonde, was de familie Van Hövell. Arnold van Hövell trouwde in 1806 met Clara Cloots; hij werd grootgrondbezitter door de aankoop van talloze landerijen en mecenas voor de katholieke gemeenschap.

Behalve de familiegeschiedenis komen ook de bouwgeschiedenis van het huis, het interieur, het tuinontwerp, de familiekerk en schilderijencollectie aan bod.

Pia van Wijnbergen deed archiefonderzoek en bestudeerde de bibliotheek van haar familie. Ze vond kasboeken, huishoudboekjes en oorlogsdagboeken en bracht met al die bronnen de geschiedenis van het Gnadenthal tot leven. Het landhuis op de grens van Nederland en Duitsland staat er nog altijd als een stille getuige van de families die er vanaf 1700 woonden in veranderende tijden, in oorlog en vrede.

Pia van Wijnbergen-van Hövell tot Westerflier (Breda 1953) behaalde in 2003 haar doctoraalexamen Kunstgeschiedenis aan de VU te Amsterdam. Daarvoor werkte ze als fysiotherapeut in Boston en Washington. Zij verhuisde met haar gezin in 1993 terug naar Nederland. Na haar afstuderen werkte ze als curator tentoonstellingen bij de Stichting Kunst aan de Dijk te Kortenhoef, en onderzocht de geschiedenis van het Gnadenthal.

